

ЛИСТИ ІСТОРИКА ЯРОСЛАВА ПАСТЕРНАКА З ФРОНТІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Досліджується ратний шлях відомого українського археолога Ярослава Пастернака у складі 41-го полку піхоти австро-угорських збройних сил 1914–1918 рр. У публікації широко використані архівні джерела, зокрема фронтове листування, а також матеріали періодики. На основі здобутих відомостей детально висвітлюються невідомі епізоди військової біографії вченого.

Ключові слова: Ярослав Пастернак, Національний музей у Львові, Італійський фронт, Львівський університет.

Актуальність проблеми. Минулого року була відзначена 120-та річниця від дня народження Ярослава Пастернака – видатного археолога, етнографа й музейника. В українській археологічній науці він займає одне з провідних місць. Саме на його долю випала висока місія розкриття давніх таємниць літописного княжого Галича – величного та багатолюдного міста середньовічної Європи. Завдяки науковій діяльності вченого значно збагатилися музейні збірки Національного музею у Львові, Львівського історичного музею. Важливим для вітчизняної археології є науковий доробок Ярослава Пастернака.

Стан вивчення проблеми. На початку 90-х років з’явилося чимало науково-популярних статей, які ознайомлюють читачів з життєвими датами Пастернака, його зацікавленням минулим України та внеском вченого в розвиток археологічної науки. Ширше розкрито пошукову діяльність та музейну працю Ярослава Пастернака у публікаціях Едуарда Балагури, Миколи Вербового, Василя Вериги, Василя Волицького, Ігоря Ковалюка, Миколи Мушинки, Володимира Петегирича. Проте поза увагою дослідників залишився великий пласт

Романюк Тарас Павлович, молодший науковий співробітник Інституту історичних досліджень, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів.

© Романюк Т. П., 2013

історичних джерел, зокрема листи на той час молодого вченого із фронтів Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Життєпис Ярослава Пастернака окреслений чіткими часовими рамками: 1892 р. містечко Хирів – дата і місце народження; 1902–1910 рр. – навчання в українській гімназії у місті Перемишль, 1910–1914 рр. – студії на філософському відділенні Львівського університету; 1914–1920 рр. – участь у бойових діях на фронтах Першої світової війни та у битвах і походах під час Визвольних змагань у західній частині Української Народної Республіки і за Збручем на території Директорії; 1920–1922 рр. – перебування у таборах інтернованих українських вояків у Чесько-Словацькій Республіці; 1922–1928 рр. – навчання у Карловому (чеському) університеті міста Прага та наукові дослідження на Градчанах; 1928–1939 рр. – повернення до Львова і продуктивна діяльність на посаді директора музею Наукового товариства ім. Шевченка; 1939–1944 рр. – наукова праця в умовах Другої світової війни та окупації; 1944–1969 рр. – еміграція до Німеччини та Канади.

Варто зупинитися на біографії Ярослава Пастернака. Він уперше зіткнувся з пам'ятками минулого на старому церковному приходстві у свого діда по материнській лінії Миколи Мацюрака – священика в селі Тростянець Яворівського повіту. Враження дитинства найміцніше закарбувалися у його свідомості, бо вже на схилі віку в еміграції у далекому Торонто він з теплотою згадував про дідову пристрасть читати старі богословські книги *“з пожовклими вже листками”* та про його пошанівок до старих ікон, які *“як старизну складено в скриню, і щоб не образити святощі, поставлено в церкві на хорах”* [1]. Тут, у Тростянці, Ярослав Пастернак зібрав свою першу археологічну колекцію крем'яного знаряддя з мезолітичної доби – і саме тут, *“в атмосфері, насиченій туманними візіями давно минулого”* почався тривалий шлях у глибину історичних віків. Окрім цього, йому також вперше довелося дізнатися і про іншу сторону пошукової діяльності. Під час чергових своїх гімназійних ферій (літніх канікул) дідо розповідав йому про авантюру одного львівського студента, який під виглядом

волонтера львівського Національного музею у Львові збирав по селах церковну старовину і *“зараз перепродував її в Немирові на торзі”* [2].

1905 р. з ініціативи Митрополита греко-католицької церкви Андрея Шептицького у Львові постала нова українська установа – Музей церковної старовини. Ця поважна й далекосяжна ідея у культурно-мистецькому середовищі Галичини зайняла провідне місце. Справу формування збірки давніх пам’яток очолив колишній працівник Народного дому Іларіон Свенціцький, що у жовтні 1901 р. був призначений помічником бібліотекаря відділу рукописів і друкованих слов’янських книг бібліотеки. На відміну від вже існуючих львівських музеїв при наукових і громадських інституціях церковний музей був спрямований на реалізацію лише музейних програм [3].

Спочатку старовічна колекція містилася у приміщенні монастирського комплексу на Святоюрській горі у Львові. Саме сюди влітку 1912 р. завітав студент філософського відділу університету Ярослав Пастернак, аби познайомитися з директором Іларіоном Свенціцьким та оглянути музейні збірки [2]. Протягом наступного року уся колекція була поступово перенесена до новопридбаного будинку по вулиці Мауріція Мохнацького, ч. 42 (нині вул. Михайла Драгоманова). Експозиційні предмети були належно впорядковані і розміщені за основними розділами: рукописи і стародруки, ікони, старовинна зброя, тканина і золотарство, етнографія та народний орнамент, археологія та нумізматики, а також бібліотека мистецтвознавства [3, с. 75]. Основні фонди на той час нараховували 13 тисяч 658 одиниць зберігання, що дало право Іларіону Свенціцькому у поточному річному звіті підкреслити помітний успіх у збирацькій та організаційній діяльності Музею [4].

У своєму листі від 12 січня 1913 р., адресованому на ім’я директора Іларіона Свенціцького, Ярослав Пастернак висловив щире захоплення винятковим розвитком й піднесенням Музею: *“Читаючи в Ділі, справозданя дирекції з розвою Національного Музея за р. 1912 я вельми тїшився, що наш музей так постійно зростає, мимо всяких упереджень до*

него” [5]. А далі додав: “З нагоди Нового Року хочу собі також прилучити ся до гр. Тишкевича і о. Садовського з заповідженим даром, певно не так цінним, але безперечно вартісним” [5]. Цей лист, можна сказати, започаткував тривалий період тісного зв’язку у спілкуванні Ярослава Пастернака з Іларіоном Свенціцьким та став своєрідним поштовхом до всеохоплюючої співпраці з одним з найважливіших культурних осередків Львова.

Упродовж другої половини 1913 р. Ярослав Пастернак наполегливо допомагав Іларіону Свенціцькому в оформленні експозиції перед офіційним відкриттям Музею для широкого публічного огляду. Того ж року вийшов у світ перший музейний путівник, у якому якнайширше було представлено усі розділи в окремих залах з переліком зібраних історичних цінностей [6]. Ілюстрації до цієї загалом невеликої брошури підготував Ярослав Пастернак. Згодом він перейняв важливу справу: ведення інвентарної книги надходжень до Музею, що до цього моменту цілковито входила до службових обов’язків директора Іларіона Свенціцького. Перші власноручні записи студента Пастернака в реєстраційній “Книзі” датуються 18-19 грудня 1913 р., і це був перелік речей з дарчого внеску вчителя зі Львова Михайла Коцюби. В подальшому спостерігаємо почергове нотування записів почерком Свенціцького або Пастернака. Останній передвоєнний запис припадає на 5 серпня 1914 р.

Після 13 грудня 1913 р. (офіційного дня відкриття) музейна діяльність над впорядкуванням і поповненням колекції, яка винятково залежала від енергійності фундатора, набрала цілком нових рис і масштабів. Належний розвиток подібних закладів неможливий без чіткого налагодження праці, починаючи від пошукового етапу до консервації, реставрації й збереження пам’яток старовини. Керівництвом Музею була спеціально розроблена програма обстеження повітів Східної Галичини та виявлення всього, що становить музейну цінність. Вагомою справою у поповненні фондів стали цілеспрямовані поїздки дослідників до різних місцевостей у пошуках нових старовинних предметів.

Директор Національного музею в особі Ярослава Пастернака отримав вправного і досвідченого працівника, тому без особливих застережень допомагав йому у збирацькій діяльності. 13 червня 1913 р. Іларіон Свенціцький склав відповідний рекомендаційний лист, у якому від імені Музею просить всіх настоятелів церков і сільських громад сприяти Пастернаку як співробітнику музею у пошуках церковної та народної старовини [7]. 11 серпня 1913 р. Ярослав Пастернак розпочав свої тривалі подорожі: з наплечником на спині, дерев'яним фотоапаратом на ремінці він відправився у першу експедицію по галицьких селах у пошуках старовини. Упродовж місяця він оглянув церкви в найближчій околиці свого родинного села у жовківському повіті: це Нагірці, Кунин, Крехів, Потелич, Улицьке, Тростянець, Вороблячин, Смолин і Залужі. У своїх подорожніх нотатках екскурсант старався відзначити найважливішу інформацію про особливості інтер'єру, про виявлені ікони, літургійні предмети, настінні розписи і т. ін. Пам'ятки старовини і загальний вигляд дерев'яної архітектури обов'язково фіксувалися на фотопластини. Чимало виявлених експонатів зусиллями Ярослава Пастернака поповнювали збірку іконографічних пам'яток Національного музею.

До 1914 р. у фондах накопичилися тисячі зразків давньої ікони, духовної спадщини українського народу. В подальшому з'явилася необхідність відповідного збереження й найважливіше глибокого і докладного вивчення сакрального мистецтва. І саме в Національному музеї під наглядом директора Іларіона Свенціцького формується іконознавчий осередок, що об'єднав талановитих дослідників і започаткував львівську школу мистецтвознавців, реставраторів та художників-іконописців. До когорти видатних по праву належать Святослав Гординський, Михайло Осінчук, Михайло Драган, Віра Свенціцька, Іван Музичка. Праця в Національному музеї у Львові дозволила й Ярославу Пастернаку детальніше вивчати і пізнавати іконопис: *“Переді мною розкривалась поступово величезна сторінка мистецької культури українського народу”* [1, с. 64]. 10 липня 1914 р.

Ярослав Пастернак отримав від директора Іларіона Свенціцького доручення на вакаційну тривалу поїздку, але початок Першої світової війни перекреслив усі подальші плани [2, с. 30].

Кардинальний поворот світових подій наприкінці червня 1914 р. змінив усі життєві перспективи Ярослава Пастернака. 28 червня 1914 р. по вулицях Львова пройшла масова маніфестація українців, присвячена 100-річному ювілею від дня народження поета Тараса Шевченка. На *“величний здвиг”* зїхалися до столичного міста делегати українських товариств зі всіх куточків Східної Галичини. Брат Северин Пастернак залишив у власних споминах згадку, що і Ярослав Пастернак був одним із штатних фотографів акції [8]. У липні 1914 р. планувалося підготувати кілька чисел часопису *“Ілюстрована Україна”* як великий альбом, присвячений Шевченківському ювілею та проведеному святу у Львові. Редакція видання зверталася до всіх фотографів, які були учасниками події, надіслати по одному кліше до репродукції світлин [9].

У святкуванні взяли участь також представники місцевої влади і, зокрема, серед інших командант львівського гарнізону Дезідері Колошвар. Молодіжні, спортивні, військові й громадські організації зібралися у той день, аби продемонструвати згуртованість, і саме тоді в боснійському місті Сараєво прозвучав смертельний постріл сербського націоналіста в наслідника австро-угорського престолу ерц-герцога Франца Фердинанда. Значення цього історичного моменту досить влучно передано в одній із передових статей часопису *“Діло”*: *“Входимо в епоху, якої культурний світ не переживав від часу Наполеонівських воєн, в епоху, яка може основно змінити політичну карту Європи. З потрясень, які надходять на Європу повинна зродитися воля України!”* [10].

Збройні сили Австро-Угорської монархії поділялися на піхоту, кавалерію, артилерію і морський флот. Без сумніву, рекрути – галичани несли службу у всіх родах військ. Основну частину особового складу становили піхотні полки, що на початок війни разом нараховували 102 боеві одиниці. В свою

чергу, треба розрізняти кадрові частини (Infanterie Regiment) та полки крайової оборони (Landwer Infanterie Regiment), що формувалися на принципах загального ополчення [11]. Окрема військова частина була сформована у серпні 1914 р. з молодих добровольців під назвою Українські січові стрільці (Ukrainisch Schütz Regiment).

До 1 серпня 1914 р. військовозобов'язаний абсолювент Львівського університету Ярослав Пастернак прибув до міста Чернівці на Буковині у розташування гарнізону місцевого піхотного полку під № 41, який входив до складу 59-ї військової бригади 30-ї дивізії XI армійського корпусу, що прикривав кордони Австро-Угорської монархії на східному оперативному напрямку. Командувачем корпусу був генерал кавалерії Дезідері Колошвар, а начальником військового штабу – полковник Франц Рімль. Військова комендатура корпусу знаходилася у Львові на площі Бернардинській (нині площа Соборна) у будинку ч. 6.

У вересні 1914 р. після прориву російських військ під Золочевом та зайняття Львова відділами генерал-лейтенанта Васілія фон Роде командувач був звільнений, а контроль над австрійською армією прийняв генерал Стефан Любічіч. В березні 1915 р. на його місце прийшов генерал Ігнац Корда. До складу корпусу входили дві стрілецькі дивізії. 30-а дивізія під командуванням фельдмаршала Юліуса Кайзера складалася з 59-ої та 86-ої піхотних бригад, дивізіону кавалерії та бригади польової артилерії. У підпорядкуванні командира 59-ої бригади генерал-майора Ернста Горзетцкі перебували два полки ч. 24 і ч. 41 (обидва полки дислокувалися у східних повітах Галичини – у Коломиї та Чернівцях).

Створений ще 1709 р. полк імені принца Євгена (№ 41) був на початку XIX ст. переведений та розквартирований на Буковині. Особовий склад полку майже повністю рекрутувався з буковинських повітів, тому інколи його називали Буковинським. Національний склад полку, за офіційними даними, на липень 1914 р. становив: 27% – українці, 54% – румуни і 19% – інші народи. Столітній ратній історії полку присвячено кілька праць німецькою мовою Яроміра Форма-нека та Карла Дворжака.

На початок війни командиром 41-го полку був полковник Ебергард Майергоффер. У серпні в одному з боїв під селом Попеляни він зазнав тяжкого поранення, а 7 жовтня 1914 р. помер у військовому шпиталі Відня. Прикордонні бої розпочалися і тривали до 22 серпня. Перша значна і запекла битва відбулася 23 серпня під селом Раранча (Рідківці) [13]. Тут 43-а австрійська дивізія зупинила фланговий прорив Дністровської російської бригади генерала Александра Павлова.

Успіх головного наступу росіян на Львів змусив австрійське командування в ніч з 30 на 31 серпня провести евакуацію урядових установ у Чернівцях та вивести регулярні військові з'єднання за межі Буковинського краю. Роман Смаль-Стоцький, один із учасників цих подій, залишив коротку згадку про цей період: *“із моїм 41 полком піхоти я відступив під час великих морозів 1914 року із Чернівцець через Дорна Ватру на Семигород... наші кубанці знали нас поперд себе. Вкінці перевезли нас до Штірії на переформування”* [14].

Про ратну службу поручника Ярослава Пастернака можна довідатися з коротких згадок у його фронтовому листуванні зі своїми львівськими знайомими, яке збереглося в львівських архівах. Зокрема, це листи до Володимира Гнатюка, Іларіона Свенціцького, Кирила Студинського та Михайла Возняка. Відомо також про його контакти у роки війни з рідним батьком та братом Северином, Володимиром Гребеняком та Іваном Раковським. Його кореспонденції – це маленький екскурс у давню, таку бажану дослідницьку стихію: *“Моїм найгарячішим, задушевним бажанєм єсть вернути як найшвидше до поважнішої наукової праці, в якій бачу свою властиву одинокую ціль”*, – читаємо в одному з листів до Володимира Гнатюка [15]. Подібні думки присутні буквально у кожному повідомленні з фронту. У 1914 р. після переведення 41-го полку в глибокий тил Ярослав Пастернак як випускник університету був прийнятий на навчання до військової школи офіцерського резерву у містечку Фельдбах. Згодом у чині лейтенанта він повернувся до кадри свого полку у Юдендорфі біля Леобена [16].

У травні–червні 1915 р. після прориву фронту в районі Горлиця і Тарново австрійські війська розвинули великий масштабний наступ на Львів. Частини XI військового корпусу в складі 2-ої армії під командуванням фельдмаршала Едуарда Бема-Ермолі 22 червня зайняли місто. 41-й полк теж брав участь у цьому військовому поході і один із перших увійшов до Львова. Деякий час Ярослав Пастернак після хвороби (черевного тифу) залишався у місті. 23 вересня 1915 р. він навідався до Національного музею. Після арешту 30 травня 1915 р. російською владою та інтернування до Києва директора Іларіона Свенціцького, музей не функціонував, а за збереження колекцій піклувалася двоюрідна сестра Свенціцького учителька народних шкіл Михайлина Береза-Верхола [17].

Восени 1915 року опіку над музейними збірками та приміщеннями перейняла Анна Павлик, яка залишалася “весталькою, вірною сторожею святого вогню” Національного музею у Львові до часу повернення із заслання Іларіона Свенціцького (у лютому 1918 р.). За кілька днів потому Ярослав Пастернак відправився на лікування до шпиталю в місті Йозефів у північній Чехії, а через місяць знову зайшов до Національного музею, щоби студіювати у бібліотеці, але цього разу Анна Павлик йому відмовила [2, с. 31].

У квітні 1916 р. Ярослав Пастернак відправив лист відомому вченому-філологу Михайлу Возняку до Відня, в якому писав про знахідку на горищі власного будинку (очевидно, у селі Зіболки Жовківського повіту) обшарпаної церковної книги, обкладинка якої була склеєна з листків давнього світського співаника. Ці шість рукописних карток Пастернак датував серединою XVIII ст. і, окрім цього вказав: “*Єсть поданий автор, село і мабуть его знак гербовий*” [18, арк. 1]. Не вдалося встановити, чи надіслав Пастернак згадані матеріали до Возняка, хоч зі змісту листа зрозуміло, що мав намір це зробити. Зворотна адреса польової пошти свідчить, що кадет Ярослав Пастернак перебував у запасному батальйоні (Erzatzkompagni) свого полку у Львові. Наступна поштова

листівка, відправлена 28 серпня 1916 р. тому ж адресатові, містить коротке привітання: *“Поважаному Товаришу Професорови шлю щирий привіт з полудню – Гаразд!”* [18, арк. 2] В січні 1917 р. Пастернак знову надіслав кореспонденцію з лаконічним текстом: *“Що коло Вас чувати, Пане Професор? Прошу конче ознак життя. Рівночасно желяю щиро ліпшого Нового Року.”* [18, арк. 3].

Влітку 1916 р. Ярослав Пастернак разом зі своїм 41-м полком був переведений на південь в долину ріки Соча на Італійський фронт. В одному із листів до Кирила Студинського він із жалем зізнався: *“Нині сиджу на сторожи (Feldwache) 2 км перед фронтом в закопченій зимній каверні і завидую всім, що мають ще спромогу працювати науково, бо ржавіє чоловік одинокий серед нашого многолюдя і забуває навіть льогічно думати”* [19].

Під час напружених боїв на узгір'ях коло Водіче та Монте Санто поручник Ярослав Пастернак отримав тяжке поранення від розриву артилерійської гранати. У своєму листі до Володимира Гнатюка він так описав цей епізод: *“зістав ранений над Сочею в праву руку і правий клуб та каміне потовкло було голову та заглушило ліве вухо. Тепер вже усе гаразд; лишились лиш дві близни на памятку того надлюдського пекла, яке зладили нам чорномазі “таліяни” коло Monte Santo”* [20].

Ярослав Пастернак був відправлений на лікування до військового шпиталю моравського міста Брно. Одужання після кількох хірургічних операцій тривало близько трьох місяців. У серпні 1917 р. він уже міг пересуватися і користаючись нагодою, провів кілька пізнавальних екскурсій до місцевого крайового музею ім. Франца Йосифа (нині Моравський краєвий музей – Moravské zemské muzeum) та оглянув відомий замок-касарню на горі Шпільберг.

З початком осені 1917 р. Ярослав Пастернак отримав відпустку і відправився додому на відпочинок. Після короткого перебування у рідній хаті в Зіболках він уже у жовтні прибув до Львова, аби ненадовго повернутися до праці в Національному музеї.

Політичні зміни наприкінці осені 1917 р. в Російській імперії істотно вплинули на загальну військову ситуацію на Східному фронті. Затихли активні боєві дії, що дало змогу верховному командуванню Австро-Угорщини здійснити часткову демобілізацію збройних сил. Спробував демобілізуватися й Ярослав Пастернак, але міністерство крайової оборони не задовольнило його прохання. За порадою Йосипа Боцяна він звернувся до митрополита Андрея Шептицького, який після звільнення із заслання тільки-но приїхав до Львова. У своєму листі від 25 листопада 1917 р. Ярослав Пастернак просив Ексцеленцію, по можливості, особисто вдатися до владних структур з тим, щоб *“як не можливе вже Enthebung* так най приділять мене на довший час до локальної служби у Львові”*. Митрополит Андрей Шептицький, перебуваючи у Відні, у своєму листі від 1 грудня 1917 р. дещо заспокоїв Ярослава Пастернака: *“Недивота що письмо наше не віднесло успіху. [...] Я сьогодні вертаю до Львова там надіюсь побачимось. За працю в музею дуже Вам вдячний. Прийміть щирий привіт. Андрей Ш.”* [21].

У лютому 1918 р. Ярослав Пастернак отримав наказ до нового військового походу, після підписання Берестейського “хлібного” миру. Також була укладена племінарна мирна угода з Румунією, що дозволило австрійській військовій владі зайняти територію Буковини. Військове командування союзницьких збройних сил прийняло домовленості про поділ України на зони окупації: під австро-угорський вплив переходили Волинська, Подільська, Херсонська та Катеринославська губернії. 24 лютого 1918 р. 2-а австро-угорська армія фельмаршала Едуарда Бем-Ермолі розпочала просування на південь України. 3 березня були зайняті Вінниця й Жмеринка, 7 березня з боєм взята станція Бірзула, а 13 березня 1918 р. передові австрійські частини генерал-майора Альфреда Цайдлера вступили до Одеси. Тут же знаходився військовий штаб. 41-й полк піхоти був розташований на Катеринославщині.

---

*Enthebung (нім.) – звільнення.

Навіть в нових незвичних умовах військового стану Ярослав Пастернак не переривав стосунків зі Львовом і, в першу чергу, з Національним музеєм. З липня 1918 р. від імені дирекції Національного музею Іларіон Свенціцький вкотре висловив: *“Високоповажаному Пану щиру подяку за дар видань по музеології, знімків і видівок вписаний в книгу природу № 16310, 16866-85 і просить о ласкавий співуділ в працях Національного Музея та прихильну память і на будуче”* [22, арк. 57]. Тут йдеться про колекцію книжок, придбаних Ярославом Пастернаком під час лікування у чеському місті Брно. Зокрема, до бібліотеки Музею поступили праці Павла Шафарика *“Slovanské starožitnosti”* (Praha, 1863); Макса Саєрландта *“Deutsche Plastik des Mittelalters”* (Dusseldorf, 1910); Вільгельма Шрама *“Die Porträt-Lithographien der Mährischen Landes-Bibliothek”* (Brünn, 1910); *“Das Erzgerzog Reiner – Muzeum in Brunn von Ingllins Leisching”* (Wien, 1913); а ще поштові листівки із зображенням селянських типажів Буковини, архітектурних пам’яток австрійської провінції Тироль; репродукції ілюстрацій до творів німецького письменника Фрідріха Шіллера, виконані художником Вільгельмом Каулбахом.

Для Ярослава Пастернака також були цінними предмети його військового побуту: це майстерно виготовлений залізний ключ до скрині; срібна військова відзнака учасника битви над рікою Соча на Італійському фронті з написом *“IR 24 Isonco 1916–1917”*; алюмінієвий барельєф із зображенням стрільця з ручною гранатою (тоді ж передані на зберігання до Національного музею у Львові). 22 липня 1918 р. у Реєстраційній книзі надходжень Національного музею у Львові зафіксовано черговий дар Пастернака: це загальна колекція поштових ілюстрованих листівок та репродукцій, зібраних під час тривалих військових походів. Окрім суто практичних завдань та спільної програми діяльності над розвитком Музею, Іларіон Свенціцький звертався до Ярослава Пастернака і з особистих питань, що були пов’язані з нестачею у Львові продуктів харчування: *“Пані просять Вас вразі, як буде масло, доставити і нам. [...] як можна буде дістати яких сухарів – также булоб дуже добре. Впрочім*

Ви самі добре знаєте, що все тепер добре й потрібне. Рахунок всякий прийму з подякою.” [32, арк. 58].

23 липня 1918 р. закінчилася чергова відпустка і Ярослав Пастернак змушений був повернутися у розташування своєї військової частини на півдні України: *“відтак через кадру в Чернівцях вертаю до полку над наше море”*, – читаємо у листі до Володимира Гнатюка від 15 липня 1918 р. [23] А в наступному листі від 18 серпня 1918 р. він із неприхованою тривогою зауважив: *“Від двох тижнів я вже при полку на Україні. Та не дуже тішусь тим; сидимо на вулькани!”* [24]. Після приходу до влади гетьмана Павла Скоропадського в Україні розпочався широкий антидержавницький рух, що вилився хвилею страйків та саботажів. Каральні операції німецьких та австро-угорських військ призвели до створення збройних повстанських загонів.

8 вересня 1918 р. Ярослав Пастернак надіслав Іларіону Свенціцькому поштово листівку, в якій вкотре пригадав про своє звільнення з військової служби: *“Дорогий Пане Директор! Третій місяць вже минув. Що нового чувати з реклямацією? Чи написали листа до Василька? Як що Владика приїхав, так можеб можна написати. Ту мов на вулькани, о пригуду не тяжко”* [25]. Але невдовзі загальна зміна політичної ситуації на східноєвропейській арені вирішила персональну справу одного з цісарських підданих без особливих ускладнень. Про становище історичної великої монархії перед розвалом якнайточніше висловив барон Микола Василько і листі до ерцгерцога Вільгельма Габсбурга від 24 квітня 1917 р.: *“Австрія вже просто не встигає за подіями”* [26].

4 листопада 1918 р. австро-угорські війська припинили бойові дії на всіх фронтах. Закінчилася повною поразкою остання війна Габсбурзької династії. А кілька днів перед тим у Чернівцях, де перебували батальйони 41 полку піхоти, українські представники політичного проводу вели інтенсивні переговори з старшинами полку, аби зберегти військову одиницю. Але 2 листопада 1918 р. полковник Томашкевич скликав жовнірів полку на т. зв. Vergatterung і заявив їм,

що служба закінчилася і вони можуть розійтися по домівках. Демобілізація перетворилася на деморалізацію, а українські старшини, що були в меншості у згаданих полках, не могли ніяк зарадити цьому.

Висновки. Ярославу Пастернаку довелося промандрувати дорогами війни уздовж і поперек землями в кордонах Австро-Угорської імперії. Ратний шлях поручника 41-го полку піхоти проліг від Чернівців на сході до Ґориці на південному заході. Його участь в бойових діях позначилася ранами на тілі та невимовними, незмірними втратами у царині людського духу. У грудні 1918 р. він зголосився до лав Української галицької армії, хоча після важкого поранення не міг нести безпосередньо фронтової служби і був призначений до резервної частини. Військова епопея завершилася для Ярослава Пастернака в таборах інтернованих українських вояків у містах Ліберці та Йозефів на території Чесько-Словацької республіки.

Поза тим Ярослав Пастернак завжди пам'ятав про властиве своє призначення і всупереч складним умовам воєнного часу присвячував чимало часу локальним дослідженням та продовжував наполегливо збирати різноманітні матеріали для Національного музею у Львові. Завдяки вродженій цілеспрямованості та належній особистій підготовки йому вдалося досягти корисних результатів. Листування Ярослава Пастернака є цінним історичним джерелом, яке дозволяє по-новому поглянути на життя науковця в буремні роки Першої світової війни.

1. *Пастернак Я.* Мої зустрічі зі старовиною / Я. Пастернак // Український історик. – Нью Йорк-Торонто-Мюнхен. – 1978. – Ч. 1–3. – С. 63.
2. *Пастернак Я.* Моя праця в Національному музею 1913–1914 рр. / Я. Пастернак // Двацятьп'ятьліття Національного музею у Львові. 1905–1930. – Львів, 1930. – С. 29.
3. *Коць-Григорчук Л.* Іларіон Свенціцький – музейний діяч / Л. Коць-Григорчук // Пам'ятки України: історія та культура. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 74.
4. *Свенціцький І.* Національний Музей у 1912 р. // Діло. Львів, 1913. – Ч. 6. – 10 січ. – С. 6.

5. Національний музей у Львові (далі – НМ у Львові), архів. відділ, од. зб. 521, арк. 2.
6. *Свенціцький І.* Ілюстрований провідник по Національному музеєві у Львові. – Жовква, 1913. – 36 с.
7. НМ у Львові, архів. відділ, од. зб. 42, арк. 77.
8. *Пастернак С.* Заговорили і земля і каміння // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1992. – Ч. 4/5. – С. 40–43.
9. Діло. – 1914. – Ч. 148. – 6 лип. – С. 5.
10. Війна всіх проти всіх // Діло. – 1914. – Ч. 173. – 5 серп. – С. 1.
11. *Веселовський Я.* Оружна сила Монархії // Віденський ілюстрований календар “Просвіти” на 1915 рік. – Відень, 1915. – С. 24–32.
12. *Formanek J.* Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments Nr. 41. Czernowitz, 1886/87; *його ж:* Gedenkbuch des k. u. k. Infanterie-Regiments Erzherzog Eugen Nr. 41. Czernowitz, 1893; *Dvorák K.* Geschichte des k. u. k. Infanterieregiments Erzherzog Eugen Nr. 41 (vol. 3). Czernowitz, 1905.
13. *Заполовський В.* Битва під Раранчим 1914 року // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці, 1996. – Вип. 1.
14. *Смаль-Стоцький Р.* Спогад про Зенона Кузелю // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка (далі – ЗНТШ). – Торонто, 1962. – Т. CLXII. – С. 45.
15. Львівська національна наукова бібліотека НАН України (далі – ЛННБ НАН України), ф. 34, спр. 436, арк. 1-2.
16. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДА України у Львові), ф. 309, оп. 1, спр. 2243, арк. 51 зв.
17. *Берега-Верхола М.* Пять місяців праці у Національному музеї в 1915 // Двацятьпятьліття Національного музею у Львові. 1905–1930. – Львів, 1930. – С. 33.
18. ЛННБ НАН України, ф. М. Возняка, оп. I, спр. 417, арк. 1.
19. ЦДА України у Львові, ф. 362, спр. 366, арк. 29.
20. ЛННБ НАН України, від. рукописів, ф. 34, спр. 436, арк. 3.
21. ЦДА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 2403, арк. 21.
22. ЦДА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 2404, арк. 57.
23. ЛННБ НАН України, від. рукописів, ф. 34, спр. 436, арк. 12.
24. ЛННБ НАН України, від. рукописів, ф. 34, спр. 436, арк. 13.
25. НМ у Львові, архів. відділ, од. зб. 521, арк. 8.
26. ЦДА України у Львові, ф. 309, оп. 2, спр. 109, арк. 5–8.

Надійшла до редколегії 02.08.2013 р.

Рецензент: Я.Й. Грицак, доктор історичних наук, професор, Український католицький університет, м. Львів.

**Романюк Т.П.
ПИСЬМА ИСТОРИКА ЯРОСЛАВА ПАСТЕРНАКА С ФРОНТОВ
ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ**

Исследуется ратный путь известного украинского археолога Ярослава Пастернака в составе 41-го полка пехоты австро-венгерских вооруженных сил 1914–1918 гг. В публикации широко использованы архивные источники, в частности, фронтовые письма, а также материалы периодики. На основании полученных данных, детально освещаются неизвестные эпизоды военной биографии ученого.

Ключевые слова: Ярослав Пастернак, Национальный музей во Львове, Итальянский фронт, Львовский университет.

**Romanyuk T.
LETTERS OF THE HISTORIAN YAROSLAV PASTERNAK FROM
THE FRONTS OF WORLD WAR I**

Investigated the military way of famous Ukrainian archaeologist Jaroslaw Pasternak in the 41-th infantry regiment of Austro-Hungarian Armed Forces 1914-1918. In the publication is widely used archival sources, in particular, letters from the front, as well as materials of periodicals. Based on the findings in detail highlights unknown episodes of military biography of the scientist.

Key words: Jaroslaw Pasternak, the National Museum in Lviv, Italian Front, Lviv University.